

**MUHİBBÎ ve “MÂ YU‘AVVEL ‘ALEYH Fİ’L-MUZÂF
ve’l-MUZÂF İLEYH” ADLI ESERİ**

Nevin Karabela*

Özet: Makalemizde Osmanlı döneminde yaşamış olup dil ve edebiyata dair eser veren Muhammedu’l-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbillâh b. Muhammed Muhibbiddîn ed-Dimeşkî’nin kısaca hayatı ve eserlerinden bahsedilmiş, ardından Arap Dilinde isim tamlaması (izafet) biçiminde kullanılan deyim, terim ve kavramları toplayan en geniş eser olması dolayısıyla önem arz eden *Mâ Yu‘avvel ‘aleyh fi’l-Muzâf ve’l-Muzâf İleyh* adlı eseri konusu ve kaynakları bakımından incelenmiş, benzeri eserlerle mukayese edilerek onlardan ayrıldığı hususlara işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhibbî, *Mâ Yu‘avvel ‘aleyh fi’l-Muzâf ve’l-Muzâf İleyh*, İzâfet

Muhibbî and his Treatise “Mâ Yu‘Avvel ‘Aleyh fi’l-Mudâf ve’l-Mudâf İleyh”

Summary: The objective of this article is to demonstrate the contribution of Ottoman philologist and intellectual Muhammedu’l-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbillâh b. Muhammed Muhibbiddîn ed-Dimeshkî and his works to Arabic philology. To this end, we focused on his work *Mâ Yu‘avvel ‘aleyh fi’l-Muzâf ve’l-Muzâf İleyh*, which covers, in detail, prepositional phrases (*idafa*, *izafet*), terms and concepts used in Arabic language. The content and sources of Muhibbî’s *Mâ Yu‘avvel ‘aleyh fi’l-Muzâf ve’l-Muzâf İleyh*, have been analyzed and his work has been compared with the contemporaries to point out the differences on the subject matter.

Keywords: Muhibbî, *Mâ Yu‘avvel ‘aleyh fi’l-Muzâf ve’l-Muzâf İleyh*, *Idâfa*

* Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı (nevin@ilahiyat.sdu.edu.tr)

MUHİBBÎ ve “MÂ YU‘AVVEL ‘ALEYH fi‘l-MUZÂF ve‘l-MUZÂF İLEYH” ADLI ESERİ

I-Hayati

Muhammedu‘l-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbillâh b. Muhammed Muhibbiddîn ed-Dimeşki 1651’de Şam’da doğdu.¹ Çocukluğunu Şam’da babasının yanında geçirdi. Babası 1662’de Anadolu’ya gitti. Babasının orada kaldığı dört yıl boyunca² amcasının yanında ikâmet eden³ Muhibbî tahsiline de bu süreçte başladı.

Muhibbî, döneminin birçok hocasından ilim tahsil etmiştir. Bunlar arasında ilk sırayı alan İbrâhîm b. Mansûr el-Fettâl⁴ (ö.1689) den tefsir, hadis, fıkıh, nahiv, meâni, beyân, mantık, tasavvuf ve edebiyat dersleri almaya başlamıştır.⁵ Muhibbî el-Fettâl dışında da birçok hocadan ders almıştır. Bunlar arasında Muhammed b. ‘Umer el-‘Abbâsî el-Halvetî⁶ (ö.1667), Muhammed b. Ebî’s-Safâ el-Ustuvânî⁷ (ö.1668), İbrâhîm b. Ramazân ed-Dimeşki⁸ (ö.1668), Muhammed b. Bedriddîn b. Balbân ed-Dimeşki⁹ (ö.1672), Mahmûd el-Basîr es-Sâlihî ed-Dimeşki¹⁰ (ö.1673), Şam müftüsü ‘Alâ’uddîn el-Hasfekî¹¹ (ö.1677) ‘Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed¹² (ö.1678) Necmuddîn Muhammed b. Yahyâ el-Farzî¹³ (ö.1680), İbn ‘Atîf¹⁴ (ö.1686) ve ‘Abdulkâdir b. Bahâ’iddîn¹⁵ (ö.1688) bulunmaktadır.

1671’de babasının ölümü üzerine babasının dostlarından Muhammed b. Lütfillâh b. Bayrâm el-‘İzzetî¹⁶ (ö.1681) tahsiline Bursa’da devam etmesi için Muhibbî’ye maddi yardım temin etti. Ardından el-‘İzzetî Rumeli kazaskeri oldu ve onu Hoca Hayrettin medresesine gönderdi. Daha sonra ‘İzzetî hastalandı ve emekliliğini istemek zorunda kaldı. Muhibbî hastalığı müddetince ona hizmet etti ve 1681’de ölümüne kadar İstanbul’da onun yanında kaldı.¹⁷ ‘İzzetî’nin ölümünün ardından Muhibbî Şam’a döndü ve bundan sonra edebiyat ve tarihle ilgili telif işleriyle meşgul oldu.¹⁸

1691’de hacca giden Muhibbî burada birçok ilim adamıyla görüştü. Orada bulunduğu süre içinde kadı nâipliği¹⁹ yaptı. Daha sonra Şam’a döndü. Ardından Kâhire’ye gitti ve orada da kadı nâipliği yaptı.²⁰ Muhibbî 1698’de Kâhire’den Şam’a döndü ve önce babasının da gö-

rev yaptığı Emîniyye medresesinde öğretmenlik yapmaya başladı. Bu medresede görev yaptığı sırada hastalandı ve 1699'da vefat etti.²¹

II-Eserleri

Muhibbî dil, edebiyat ve biyografi alanlarında eserler kaleme almıştır. Bunların bir kısmı basılmış, bir kısmı da henüz el yazma eser halindedir. Diğer bir kısmı ise sadece ismen tanınmakta olup, bazı kaynaklarda ona nisbet edilmesi dolayısıyla bilinmektedir.

1-*Hulâsatu'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdî 'Aşar*

Meşhur ilim adamlarının biyografisini ele alan bir eserdir. İlimler tarihi açısından önemli olmakla birlikte, dönemin sosyal yaşantısı, eğitim sistemi gibi konularda da bilgi veren bir eserdir. Eserde 1290 ilim adamının biyografisi verilmiştir. Muhibbî İslâm dünyasında (1592-1686) yılları arasında ölen ilim adamlarını ele almıştır. Bunlar Muhibbî'nin çağdaşı olan, onunla aynı bölgede yaşayan veya Anadolu, Hicaz ve Mısır yolculuklarında karşılaştıkları âlimlerdir. Eser 1866 yılında, Kahire'de tahkiksiz olarak yayımlanmıştır.

2-*Cene'l-Cenneteyn fi Temyîzi Nev'ayi'l-Musenneyeyn*

Muhibbî bu eserini “mâ yu'avvel 'aleyh...” adlı eserinden sonra ona bir ek niteliğinde yazmıştır. Eserin ilk bölümünde alfabetik sıra ile hakiki tesniyeler işlenmiş; ikinci bölümünde yine alfabetik sıra ile tağlib²² yolu ile tesniye olan kelimeler ele alınmıştır. Bu iki bölümden sonra gelen ilk tetimmede tesniyelerin muzaf olduğu izâfetler sıralanmış; ikinci tetimmede ise tesniyelerin muzâf ileyh olduğu izâfetler incelenmiştir.

3-*Kasdu's-Sebil fi mâ fi'l-Luğati'l-'Arabîyyeti mine'd-Dahîl*²³

Bu eserde Muhibbî diğer dillerden Arapça'ya girmiş olan kelimeleri toplamaya çalışmıştır. O döneme kadar bu konuda yazılan eserlerin ihtiyacı karşılayamadığı düşüncesiyle bu eseri telif ettiğini ifade etmektedir.

Eserin mukaddimesinde mu'arrab (معرب)²⁴ dahîl (دخيل)²⁵ ve muvelled (مولد)²⁶ terimleriyle ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler vermiştir.

MUHİBBÎ ve “MÂ YU’AVVEL ‘ALEYH fi’l-MUZÂF ve’l-MUZÂF İLEYH” ADLI ESERİ

Alfabetik olan bu eseri tamamlamaya Muhibbî’nin ömrü yetmemiş olup “mim” harfinin sonunda kalmıştır. En son ele aldığı kelime (مقدونية) dir. Eserinde alfabetik olarak işlediği kelimelerin çoğunlukla ilk harfinin harekesini zikreder. Sonra –eğer garip (غريب)²⁷ bir kelime ise- kelimenin anlamını açıklar.

Daha sonra kelimenin mu’arrab, müvelled veya halk dili (avam) kullanımını olup olmadığını belirtir. Kelime mu’arrab veya dahîl ise bunun yabancı dildeki aslını verir. Kelime muvelled veya avamca²⁸ ise fasih dildeki kullanıldığı şekli verir. Daha sonra dilcilerin o kelime hakkındaki görüşlerini sunar. Ardından âyet, hadis veya şiirle delil getirir. Eser 1994 yılında Riyâd’da iki cilt halinde basılmıştır.

4-Nefhatu’r-Rayhâne ve Raşhatu Tılâ’i’l-Hâne

Muhibbî, bu eserini Şihâbu’ddîn el-Hafâcî²⁹ (ö.1659) nin *Rayhânetu’l-Elîbbâ ve Zehretu’l-Hayâti’d-Dunyâ* adlı eserine ek niteliğinde yazmıştır.O, bu eserinde Hafâcî’nin ihmal ettiği veya işlemediği konuları ele almıştır. Bu eser bir biyografi ve edebiyat kitabıdır. Sekiz bölümden oluşan bu eserin her bölümünde farklı bir coğrafi bölgenin³⁰ edebiyat alimleri, bunların biyografileri ve şiirleri ele alınmıştır. 11./17. asırlarda Arap ülkelerinde yetişmiş olan şâirlar ve onlara ait şiirleri ele alan eser 1967 yılında Kahire’de beş cilt halinde yayınlanmıştır.

5-Zeylu Nefhati’r-Rayhâne

Muhibbî, Nefhatu’r-Rayhâne ve Raşhatu Tılâ’i’l-Hâne adlı eserinde ele almadığı bazı Şam, Medine ve Halep şairlerini bu zeyilde toplamaya çalışmıştır. Ancak bu eseri bitirmeye ömrü yetmemiş, öğrencisi Muhammed b. Mahmûd b. Mahmûd es-Su’âlâfî hocasının yazdıklarına dayanarak eseri tamamlamıştır.³¹ Ayrıca esere hocasının yazdıklarının dışında bazı eklemelerde bulunmuştur. Eserin sonuna da hocası Muhibbî’nin biyografisini eklemiştir. Eser 1971 yılında Kâhire’de basılmıştır.

6-Mâ Yu’avvel ‘aleyh fi’l-Muzâf ve’l-Muzâf ileyh

Muhibbî'nin ele aldığımız eseridir. Bu eserde Arap dilinde izâfet (isim tamlaması) olarak kullanılan deyimler ve ifadeler alfabetik olarak ele alınmıştır. Eserin ilk 142 varaklık bölümü tarafımızdan doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

7-Dîvânu 'l-Muhibbî

Muhibbî'nin şiirlerinin de bulunduğu, ancak çoğunluğunu arkadaşları ve dostlarının şiirlerinin oluşturduğu bu eser henüz basılmamış olup,³² el yazma eser halinde bulunmaktadır. Divanın bir nüshası Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye'de olup 184 varaktan oluşmakta, Dâru'l-Kutubi'z-Zâhiriyye'de bulunan ikinci bir nüsha 86 varaktan oluşmakta, bir diğeri de el-Hızânatu't-Teymûriyye'de olup 200 varaktan oluşmaktadır.

8-el-A 'lâm fi Terâcimi'r-Ricâl: Bu eseri yalnız Bağdâdî zikretmiştir.³³

9-el-Emsâl : Bu eseri yalnızca Corcî Zeydân zikretmiştir.³⁴

10-Emâlî: Bu eseri Murâdî³⁵ ve Su'âlâtî³⁶ zikretmiştir.

11-Hıssatun 'alâ Divâni'l-Mutenebbî³⁷

12-en-Nâmus Hâşiye 'ale'l -Kâmûs³⁸

13-ed-Durru'l-Marsûf fi's-Sıfati ve'l-Mevsûf³⁹

14-Râhatu'l-Ervâh⁴⁰ Câlîbetu's-Surûr ve'l-Ervâh⁴¹

III-Mâ Yu'avvel 'aleyh fi'l-Muzâf ve'l-Muzâf İleyh Adlı Eser

A-Eserin Konusu

Muhibbî bu eserinde Arap dilinde isim tamlaması halinde kullanılan deyim, terim ve kavramları ele almıştır. Bunları hemzeden başlayıp yâ' harfi ile sona ermek suretiyle alfabetik olarak sıralamıştır. Her harfin başlangıcını da باب olarak isimlendirmiştir.

Muhibbî isim tamlaması olarak kullanılan madde başlığını verip ardından maddeyle ilgili açıklamalara geçer. Bu açıklamalar bazı maddelerde çok uzun ve ayrıntılı olup, bazılarında oldukça kısadır. Örnekler verecek olursak:

MUHİBBÎ ve “MÂ YU‘AVVEL ‘ALEYH fi’l-MUZÂF ve’l-MUZÂF İLEYH” ADLI ESERİ

1. Bazen madde başlığını verip tek kelime ile açıklama getirir:

gibi. **ابو الاثقال: هو البغل.**

2. Bazen kelimenin yanlış okunma ihtimalini ortadan kaldırmak için kelimenin harekesini belirtir:

بنو أهود: -بفتح الهمزة و سكون الهاء و فتح الواو- بطن من بهرا.

3. Bazen kelimenin hem harekesini belirtir, hem de kelimeyi sarf açısından inceler:

ابن أروى: هو الوعل والأروى جمع "أروية" -بضم الهمزة و كسر الواو و تشديد الياء-: الأنتى من الوعل. و هى أفعولة فى الأصل، إلا أنهم قلبوا الواو، والثانية ياء وادغموها فى التى بعدها، و كسروا الأولى لتسلم الياء. و هو جمع كثرة، لكن بغير قياس.

4. Bazen maddeyle ilgili çok uzun ve ayrıntılı bilgiler verir:

ابو الابد: هو الاسد. والاصل انما جئ بالكنية لاحترام المكنى بها و اكرامه و تعظيمه كى لا يصرح فى الخطاب باسمه. و لما كان اصل الكنية ان يكون بالاولاد تعين ان يكون بالذى ولدوهم، فمن لم يكن له ابن و كان له بنت كئوه بها، و من لم يكن له ابن و لا بنت كئوه بأقرب الناس اليه، كما كنى النبى صلى الله عليه وسلم عبد الله بن الزبير، و هو صغير بابى بكر، و هو جده لامه اسما. ثم لما ولد له ولد سماه خُبيبا وكناه به. فصار له كنيتان و جروا فى كنى النساء بالامهات هذا المجرى. ثم لما شارك الناس فى الولادة الحيوانات كنوا بالآباء و الامهات و اجروها فى ذلك مجرى الاناس. وكذلك فعلوا فى إضافة الآباء و البنات اكراما و احترامهم لهم بإضافتهم الى آبائهم مع ترك اسمائهم. و لما تجوزوا فى اجراء الحيوانات العجم مجرى الناس فى الكنى و الابناء حملوا عليها بعض الجمادات. فأجروها مجراها، فقالوا ابو جابر للخبز، و ام قار للدهية، و ابن ذكاء للصبح، و بنت الارض للحصاة. ثم انهم لم يجروه على سنن واحد، فكئوا بالآباء مذكرا على الاصل. فقالوا للذئب ابو جعدة،

وللنمر أبو جهل. وكنوا بها مؤنثا من الجمادات. فقالوا للنار ابو سريع، وكذلك فى الامهات. فقالوا للقوس أم السهام، و لجبل معروف ام سخل. وأجروه فى البنين والبنات هذا المجرى، فقالوا للغراب أبى داية، ولطائر بنت الماء، فلم يجروا التسمية فى ذلك اتساعا. وهذه الكنايات و الاضافات ثلاثة اقسام: الاول ما يلزم الالف و اللام كأبى الحارث للأسد. الثاني ما لا تدخله الالف و اللام كأبى جعدة للذئب. الثالث ما يجوز دخولها فيه واسقاطهما كأبى مضا للفرس، وام رئال للنعامه، وابن ماء لطير الماء، لانها أعلام للاجناس، فوقعت على الواحد والجمع وقوع الدرهم والدينار عليهما. وبعض المسميين من الحيوان والجماد يكون له اسم ولا كنية له، و هم الاكثر، وبعضهم يكون له اسم وكنية، وهم دون الاول. وبعضهم يكون له علم وكنية واسم جنس كأسامة وأبى الحارث والاسد. وبعضهم يكون له كنية وليس له اسم غيرها كأبى براقش، وام رباح. وبعضهم يكون له كنيان فى حالين كعامر بن الطفيل كان يكنى فى السلم بابى علي، وفي الحرب بابى عقيل. وبعضهم يكون له كنيان أو اكثر فى حال واحدة.

5. Zaman zaman madde başlığında geçen kelimelerin sözlük anlamıyla ilgili açıklamalar yapar:

ابن ابل: هو اسم مكان. يقال "نجد بن ابل". والابل فى اللغة: هو الذى لا يدرك ما عنده من اللوم. وقيل الحلاف الظلوم، وقيل الفاجر. أبو اجر: هو الاسد. ويقال له أيضا أبو الاجرى، واجر جمع جرو؛ وهو ولد الاسد، مثل ادل فى دلو، والاجرى معروف بالالف واللام.

6. Maddelerde çoğu zaman izâfetin kullanımıyla ilgili şâhidler kullanılır. Bunlar bazen âyet ve hadis olup, çoğu zaman atasözleri ve şiiirlerdir. Şiiirleri de çoğunlukla şâirlerini belirtmeksizin vermiştir.

Eserde şâhid olarak kullanılan âyetler Keşşâf ve Beyzâvî tefsirinden açıklamalarıyla birlikte verilmiştir. Hadislere gelince sayıları çok-

MUHİBBÎ ve “MÂ YU‘AVVEL ‘ALEYH fi‘l-MUZÂF ve‘l-MUZÂF İLEYH” ADLI ESERİ

tur. Eserdeki hadislerin çok azı kaynağı verilerek aktarılmıştır. İsmi verilen hadis kaynakları arasında *Sahîh-u Muslim*, *Sunen-i Ebî Dâvûd*, *Sunen-i Tirmizî*, *en-Nihâye fi Ğarîbi‘l-Hadis* bulunmaktadır. Bunların dışında ismi geçmeksizin birçok hadis kaynağı daha kullanılmıştır. Hadislerin büyük çoğunluğu sahih hadis kaynaklarında bulunmakla birlikte, çok az sayıda da olsa zayıf ve uydurma hadislerin kullanıldığı mülâhaza edilmiştir.

Eserde birçok atasözü delil olarak kullanılmıştır. Çoğunlukla kaynağı verilmeden zikredilen atasözleri, başta *Mecme‘u‘l-Emsâl* olmak üzere temel atasözü kaynaklarında bulunmaktadır.

Şâhid olarak en fazla sayıda kullanılan ise şiirlerdir. Genellikle şiirlerin ardından şiirde geçen garib kelimelerin sözlük anlamlarına yer verilmiş, daha sonra beytin anlamı açıklanmıştır. Şiirler çoğu zaman şâirleri verilmeden kullanılmıştır. Şâirleri verilenler arasında çok sayıda müvelledûn⁴² gurubuna giren şâirlerin şiirleri bulunmaktadır.

B-Eserin Benzeri Eserlerden Farkları ve Kaynakları

Arapça’da izâfet halinde kullanılan deyim ve ifadeleri ele alan eserler bulunmaktadır. Muhibbî’den önce bu hususta yazılan iki eser dikkatleri çekmektedir. Bunlardan ilki es-Se‘âlibî’nin (429/1038) *Simâru‘l-Kulûb fi‘l-Muzâf ve‘l-Mensûb* adlı eseridir. Diğeri İbnu‘l-Esîr’in (606/1209) *Kitâbu‘l-Murassa‘ fi‘l-Âbâ’ ve‘l-Ummehât ve‘l-Ebnâ’ ve‘l-Benât ve‘l-Ezvä’ ve‘z-Zevât* adlı kitabıdır.

Simâru‘l-Kulûb, konusunda yazılan ilk eser olması nedeniyle Muhibbî’nin temel kaynakları arasında ilk sırada yer almaktadır. Se‘âlibî’nin bu eseri hem sistem, hem de içerik yönüyle Muhibbî’nin eserinden farklıdır. Muhibbî’nin eseri alfabetik olması ve zenginliği açısından diğerinden ayrılmaktadır.

Murassa‘ adlı eserde sadece belirli kelimelerle kurulan izâfetler ele alınmıştır. Bunlar بنت، ذات، ذو، ابن، ام، اب، kelimeleridir. Bu kelimelerin muzâf olarak kullanıldığı isim tamlamaları alfabetik olarak

işlenmiştir. Böyle bir sınırlamanın getirilmesi de eseri Muhibbî'nin eserinden hacim bakımından farklı kılmaktadır. Ayrıca maddelerde verilen bilgiler ve şahitlerin az olması da diğer bir ayırt edici özelliktir.

Muhibbî'nin *Mâ Yu 'avvel 'Aleyh fi 'l-Muzâf ve 'l-Muzâf İleyh* eserinin çıkış noktası Ebû Mansûr es-Se'âlibî'nin (429/1038) "*Simâru 'l-Kulûb fi 'l-Muzâf ve 'l-Mensûb*" adlı eseridir. Eserinin önsözünde de açıkladığı gibi, Muhibbî bu eseri temel almakla birlikte hem sistem, hem de kapsam açısından oldukça farklı ve zengin bir eser ortaya koymuştur. İki arasında bir karşılaştırma yapacak olursak:

I. Muhibbî eserini alfabetik olarak düzenlemiştir. Se'âlibî ise izafette kullanılan kelimelere göre konu başlıkları oluşturmuştur. Örnek verecek olursak;

Se'âlibî eserinin I. babında Allâh kelimesinin muzâf ileyh olarak kullanıldığı izafetleri, II. bapta peygamber isimlerinin muzâf ileyh olarak kullanıldığı izafetleri, III. Bapta melek, cin ve şeytan kelimelerinin muzâf ileyh olarak kullanıldığı izafetleri işlemiştir. VII. babında kabile isimlerinin kullanıldığı izafetleri ele almıştır. XVI. bapta ise yer ve memleket isimlerinin bulunduğu izafetleri işlemiştir. Kısacası bu iki eser sistem olarak birbirinden farklıdır.

II. Muhibbî'nin eseri diğerinden çok daha geniştir. Mesela ابن kelimesiyle kullanılan izâfet sayısı Muhibbî'nin eserinde 348 iken; Se'âlibî'nin eserinde 20 dir. Yine ابو kelimesiyle kullanılan izâfet sayısı Muhibbî'nin eserinde 553 olup; Se'âlibî'nin eserinde bu sayı 64 ü aşmamıştır.

III. Muhibbî eserinde –çok az da olsa- halk dilinde kullanılan bazı ifadeler ve atasözlerine yer vermekte ve bunu da belirtmektedir. Örnek verecek olursak:

وتقول العامة "جاء فلان فى ظل ابى جعدة" كناية عن الفقراء: أى
جاء فى الخلقان التى لا ينتفع بها، كما ان جلد الذئب لا ينتفع به.

MUHİBBÎ ve “MÂ YU‘AVVEL ‘ALEYH fi’l-MUZÂF ve’l-MUZÂF İLEYH” ADLI ESERİ

ابو البدوات: هو ذو الآراء التي تبدو له وتظهر، الواحدة بداءة. وكان ذلك (يقال على) طريق المدح؛ هو ابو آراء لا يراها غيره لوفور عقله وسداده. والعوام يقولون ابو البدوات على وجه الظم، اى لا يثبت على قول.

استلاب الكرة: تقول العامة "فلان استلب الكرة" كناية عن اخذ الكلام وأطال فيه.

ثمرة الجبن: عدم الربح وعدم الخسران. وهو كقول العامة "التاجر الجبان لا يربح ولا يخسر"

Eserde Muhibbî'nin en fazla yararlandığı kaynaklar olarak tesbit edilen Ebû Mansûr es-Se‘âlibî'nin (429/1038) *Simâru'l-Kulûb* ve İbnu'l-Esîr'in (606/1209) *el-Murassa‘* başlıklı eserleri dışında da bazı kaynaklar kullanılmaktadır. Bu kaynaklar arasında hadis, tefsir, sözlük bilim ve emsal kitapları ile ansiklopedik eserler yer almaktadır. Söz konusu eserler aşağıda sıralanmıştır:

Muslim b. el-Haccâc'ın (261/875) *el-Câmiu's-Sahîh*

et-Tirmizî'nin (279/892) *Sunenu't-Tirmizî*

Ebû Dâvud'un (275/888) *Sunenu Ebî Dâvûd*

İbn Kuteybe'nin (276/889) *Edebu'l-Kâtib*

İbn Kuteybe'nin (276/889) *el-Me‘ârif*

İbn Kuteybe'nin (276/889) *eş-Şi'r ve'ş-Şu‘arâ*

el-Belâzurî'nin (279/892) *Futûhu'l-Buldân*

İbnu'l-Mu‘tezz'in (296/908) *Kitabu Fusûli't-Temâsîl fi Tebâşîri's-*

Surûr

el-Ezherî'nin (370/981) *Tehzîbu'l-Luğa*

el-Cevherî'nin (393/1002) *es-Sihâh*

İbn Fâris'in (395/1004) *Mucmelu'l-Luğa*

Ebû Mansûr es-Se‘âlibî'nin (430/1038) *Fıkhul-Luğa ve Sirru'l-'Arabiyye*

eş-Şîrâzî'nin (476/1034) *el-Muhezzeb*

el-Meydâni'nin (518/1124) Mecme'u'l-Emsâl
ez-Zemahşarî'nin (538/1143) el-Mustaksâ min Emsâli'l-'Ara
ez-Zemahşarî'nin (538/1143) el-Keşşâf
eş-Şehristânî'nin (548/1153) el-Milel ve'n-Nihal
el-'Imâd el-Kâtib'in (597/1200) Harîdatu'l-Kasr
el-Belevî'nin (604/1207) Kitâbu Elif Bâ'
İbnu'l-Esîr'in (606/1209) en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs
İbnu'l-'Arabî'nin (638/1240) el-Futûhâtü'l-Mekkiyye
es-Sehâvî'nin (643/1245) Sifru's-Seâde
el-Beydâvî'nin (685/1286) Envâru't-Tenzîl
ed-Demîrî'nin (808/1405) Kitâbu'l-Hayevân
el-Fîrûzâbâdî'nin (817/1414) el-Kâmûsu'l-Muhît
el-Kalkaşandî'nin (821/1418) Subhu'l-A'şâ fî Sınâ'ati'l-İnşâ'
el-Kalkaşandî'nin (821/1418) Nihâyetü'l-Ereb fî Ma'rifeti
Ensâbi'l-'Arab
İbn Kurkamâs'ın (882-1477) Zehru'r-Rebî' fî 'İlmi'l-Bedî' adlı
eserleridir.

Sonuç

Dil, edebiyat ve biyografi alanlarında eserler vermiş olan Muhibbî'nin dil alanında yazmış olduğu eserlerden birisi de *mâyü'avvel 'aleyh fî'l-muzâf ve'l-muzâf ileyh* adlı eseridir. Bu eserde Arap dilinde isim tamlaması (izâfet) biçiminde kullanılan ifâdeler ve deyimler ele alınmıştır. Bu izâfetler alfabetik sıralanarak anlamları açıklanmış, âyet, hadis, şiir ve atasözleriyle istişhâd edilmiştir. Zaman zaman halk dilinde kullanılan ifâdeler veya muvelledûn tabakasına mensup olan bazı şairlerin şiirleri de zikredilmiştir. Eserde o güne kadar yazılan benzeri eserlerden yararlanılmakla birlikte içerik açısından zengin bir eser ortaya konmuştur. Konusunda yazılan en geniş eser olmasıyla da önem taşımaktadır. Eserde yer alan izâfetler incelendiğinde şu şekilde bir sınıflandırma yapmak mümkündür:

İnsan isimleri

MUĤIBBÎ ve “MÂ YU‘AVVEL ‘ALEYH fî‘l-MUZÂF ve‘l-MUZÂF İLEYH” ADLI ESERİ

Hayvan isimleri

Bitki isimleri

Yer isimleri

Kabile isimleri

Bedi’ ile ilgili bazı sanatlar

Âyet ve hadislerde geçen bazı izâfetler

Küfür veya hakâret ifade eden bazı izâfetler ve

Atasözleri ve şiirlerde geçen bazı izâfetlerdir

Bu izâfetler çoğu zaman kelimeler anlam değişikliğine uğramaktadır. MuĤibbî bazen bu kelimelere izahlar getirerek neden o anlama geldiğini açıklamaktadır. Bu arada kelimelerin sözlük anlamlarını da verdiği görülür. Mesela; ابو ايوب deve için kullanılan bir izâfettir. Yazarın açıklamasına göre; deve, yük taşımadaki sabrından dolayı Eyüp peygambere benzetilerek bu adı almıştır.

Bu izâfetlerin bir kısmında ise kinâye devreye girmektedir. Bunun temelinde çoğunlukla müstehcenlik ifade etmesi dolayısıyla direkt söylenmek istenmeyen veya ölüm, bela gibi korkulan ya da önemsenen birtakım olayların değişik kelimelerle anlatılması yatmaktadır.

Ayrıca izâfet şeklinde kullanılan birçok ifadenin tek bir kelime ile de anlamının karşılanması mümkün olduğu görülmektedir. Aynı anlamın farklı biçimlerde ifade edilebilmesi Arap dilinin zenginliklerinden biri olmakla birlikte, değişik zaman ve ortamlarda farklı şekillerde anlatım imkanı sağlaması açısından da önemlidir.

¹ Bkz. el-Murâdî, Muhammed Halîl, *Silku’d-Durer fî A’yâni’l-Karni’s-Sânî ‘Aşar*, Bağdat, IV, 86; Brockelman, Carl; “MuĤibbî”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1970, VIII, 512.

² el-MuĤibbî, Muhammedu’l-Emîn b. Fazlillâh b. MuĤibbillâh b. Muhammed, *Hulâsatu’l-Eser fî A’yâni’l-Karni’l-Hadî ‘Aşar*, Beyrût, ts, III, 279.

³ el-MuĤibbî, *Hulâsatu’l-Eser*, II, 259; Wüstenfeld, Ferdinand, *Schriften zur Arabisch-İslamischen Geschichte*, Frankfurt, 1986, I, 277.

⁴ Muhibbî 1073/1662'den itibaren Fettâl'dan ders almaya başlamış ve hocası ölene kadar ondan istifade etmiştir. Muhibbî bu hocadan *Muğni'l-Lebîb, Tefsîru'l-Beyzâvî, Buhârî, el-Hidâye, Şerhu'l-Erba'in, Şerhu't-Tavâli'* adlı eserleri okumuştur. Bkz. el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, I, 51-53; el-Muhibbî, Muhammedu'l-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbillâh b. Muhammed, *Nefhatu'r-Rayhâne ve Raşhat Tilâ'î'l-Hâne*, Tah. 'Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Kâhire, 1967, III, 566-569.

⁵ el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, I, 52.

⁶ Bu hocadan "Halvetî" tarikatının usullerini öğrenmiştir. Bkz. Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, IV, 103; el-Murâdî, *Silku'd-Durer*, IV, 86.

⁷ Muhibbî'nin dayısıdır. Bkz. el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, III, 339.

⁸ Muhibbî bu hocadan küçük yaşta Kur'ân dersleri almıştır. Bkz. el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, I, 20-21.

⁹ Muhibbî bu hocadan hadis dersleri almıştır. Bkz. Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, III, 401-402.

¹⁰ Muhibbî es-Sâlihî'den mantık, kelim ve matematik dersleri almıştır. Bkz. el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, IV, 330-331.

¹¹ Hadis, fıkıh ve nahiv âlimidir. Muhibbî ondan *Tenvîru'l-Ebsâr, Beyzâvî Tefsîri, Sahîh-u Buhârî* adlı eserleri okumuştur. Bkz. Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, IV, 63-65.

¹² *Şezerâtu'z-Zeheb* adlı eserin yazarıdır. Muhibbî ondan sarf ve matematik dersleri almıştır. Bkz. el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, II, 340-341.

¹³ Muhibbî'nin çok istifade ettiği hocalardan biridir. Muhibbî ondan Arap dili ile ilgili dersler almıştır Arapça sarf ve nahivle ilgili birçok kitabı ondan okumuştur. Bunlar arasında *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, Şerhu'l-Acrûmiyye, Şerhu Tasrîfi'l-Izzî* bulunmaktadır. Bkz. el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, IV, 265-266.

¹⁴ Fıkıh ve nahiv âlimidir. Bkz. el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, II, 168-171; el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne*, I, 571-575.

¹⁵ Muhibbî bu hocadan fıkıh usûlü ile ilgili bazı kitapları okumuştur. Bkz. el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, II, 437-438.

¹⁶ 1039/1629'da doğan 'İzzetî 1064/1655 de Şam'a kadı olarak atandı. Bu sırada Muhibbî'nin babasıyla dostluk kurdu. Ardından babası Anadolu'ya gittiğinde Muhammed 'İzzetî de orada idi. Babası Anadolu'da kaldığı dört yıl boyunca 'İzzetî ile dostluğunu daha da ilerletti. 'İzzetî babasının ölümünden sonra Muhibbî'nin eğitimiyle ilgilenmiş ve ona destek olmuştur. 'İzzetî ve hayatı için bkz. el-Muhibbî,

MUHİBBÎ ve “MÂ YU‘AVVEL ‘ALEYH fî‘l-MUZÂF ve‘l-MUZÂF İLEYH” ADLI ESERİ

Hulâsatu‘l-Eser, IV, 131-142; el-Muhıbbî, *Nefhatu‘r-Rayhâne*, III, 7-11.

¹⁷ el-Muhıbbî, *Hulâsatu‘l-Eser*, III, 286; IV, 135; “Muhıbbî”, *İ. A.*, VIII, 512.

¹⁸ Wüstenfeld, *Schriften zur Arabisch-İslamischen Geschichte*, I, 282; Umar Mûsâ Paşa, *Tarihü‘l-Edebi‘l-‘Arabî el-‘Asru‘l-‘Usmânî*, Dimeşk, 1989, 631.

¹⁹ Kadı nâibi: Kadıların gitmedikleri yere gönderdikleri vekiller hakkında kullanılan bir tabirdir. Bunlar kadınlara ait işleri görürler ve hâsılatlarından vekâletini yaptıkları kadınlara hisse verirlerdi. Bkz. Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993, II, 126.

²⁰ el-Muhıbbî, *Hulâsatu‘l-Eser*, II, 202; el-Murâdî, *Silku‘d-Durer*, IV, 86.

²¹ el-Murâdî, *Silku‘d-Durer*, IV, 90-91; el-Muhıbbî, Muhammed Emîn b. Fazlillâh, *Zeylu Nefhati‘r-Rayhâne*, Tah. ‘Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Kâhire, 1967, 429; “Muhıbbî”, *İ. A.*, VIII, 512.

²² Tağlîb: Bir şeye başkasının hükmünü vermek veya iki şeyden birini diğeri üzerine tercih etmektir. Örnek verecek olursak; حتى اذا جاننا قال يا بيبك بعد المشرقين فبئس القرين. Zuhruf Süresi 38.âyette geçen مشرق و مغرب kelimesinde kastedilen مشرق dir. Ancak tağlîb yoluyla مشرق kelimesi tercih edilerek المشرقان kullanmıştır Bkz: Küçükkalay, Hüseyin, *Kur‘an Dili Arapça*, Konya, 1969, 321.

²³ Bu eseri es-Su‘alâtî “*ed-Dahîl ellezî Leyse lehü Mesîl*” adıyla zikretmiştir. Bkz. el-Muhıbbî, *Zeylu Nefhati‘r-Rayhâne*, 402.

²⁴ Mu‘arrab: Yabancı bir kelimeyi Arapların kendi metot ve üsluplarına göre ifade ettikleri şekildir. Mesela الاسطوانة kelimesi Farsça olan استوان kelimesinin muarrab şeklidir. Bkz. es-Suyûtî, ‘Abdurrahmân Celâluddîn, *el-Muzhir fî ‘Ulûmi‘l-Luğati ve Enva‘ihâ*, Tah. Muhammed Ebu‘l-Fazl İbrâhîm ve diğeri, Beyrut, 1987, I, 268-269; el-Muhıbbî, Muhammedu‘l-Emin b. Fazlillâh, *Kasdu‘s-Sebil fî mâ fî‘l-Luğati‘l-‘Arabiyyeti mine‘d-Dahîl*, Tah. ‘Usmân Mahmûd es-Sînî, Riyâd, 1994, I, 182.

²⁵ Dahîl: Arapça asıllı olmadığı halde Arapça’ya geçmiş olan kelimeler için kullanılmaktadır. Bazı dilciler “muarrab” kelimesinin eş anlamlısı olarak da kullanmışlardır. Bkz. es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 269; el-Muhıbbî, *Kasdu‘s-Sebil*, I, 52.

²⁶ Muvelled: Sözlere dilde delil olarak kabul edilmeyen “muvelled” kelimesiyle ifade edilen Arapların kullanarak ortaya çıkardığı kelimelerdir. Mesela; “tecrübeli, becerikli, akıllı, deneyimli” anlamlarına ge-

len (الحرير) müvelled bir kelimedir. Bkz. es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 304-305; el-Muhibbî, *Kasdu's-Sebil*, I, 54-55.

²⁷ Çok az kullanılması sebebiyle manası kolayca anlaşılmayan kelime demektir. Bkz. Hüseyin Elmalı ve Şükrü Arslan, "Garîb", DİA, İstanbul, 1996, XIII, 374.

²⁸ Arapça'da (العامى) şeklinde ifade edilen kelime "halk dili" demektir. Arapların diğer milletlerle kaynaşması veya bölgesel lehçelerin etkisiyle dilde oluşan değişim ve bozulmalar avamcının çıkış noktasıdır. Ancak avamca tümüyle hatalı veya yanlış kullanımdan ibaret olmayıp, fasîh kullanım kapsamında olanlar da vardır. Bkz. el-Muhibbî, *Kasdu's-Sebil*, I, 63.

²⁹ Ahmed b. Muhammed b. 'Umar el-Hafâcî: 989/1571'de Mısır'da doğdu, orada yetişti. Edebiyat ve dille ilgilenen Hafâcî bu iki sahada eserler vermiştir. Bu eserler arasında "*Rayhânetu'l-Elibbâ ve Zehretu'l-Hayâti'd-Dunyâ, Şifâ'u'l-Ğalîl fi mâ fi Kelâmi'l-'Arab mine'd-Dahîl, Dîvânü'l-'Arab fi Zikri Şu'arâ'il-'Arab*" bulunmaktadır. 1069/1659 da Mısır'da ölmüştür. Bkz. ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Beyrût, 1995, I, 238; Kehhâla, 'Umer Rızâ, *Mu'cemu'l-Mu'ellifîn*, Beyrût, 1993, I, 262.

³⁰ Şâirler ve edebiyatçıları coğrafi bölgelere ayırarak yazılan eserler için Bkz. Muhsin Cemâluddîn, "A'lâmu Udebâ'i'l-Yemen fi Nefhati'r-Rayhâne li'l-Muhibbî", *el-İklîl*, 1990, VIII, 151-152.

³¹ Ayrıca Muhibbî'nin diğer bir öğrencisi olan Muhammed b. es-Semmân tarafından da tertib edilmiştir. Bkz. el-Muhibbî, *Zeylu Nefhati'r-Rayhâne*, 2.

³² Brockelman, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratür*, Leiden, 1943, II, 378; Brockelman, Carl, *Supplementband*, Leiden, 1937, II, 404.

³³ el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, Beyrût, 1990, II, 270.

³⁴ Corcî Zeydân bu eserin bir nüshasının Halep'teki el-Medresetu'l-Ahmediyye'de bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Corcî Zeydân, *Târîhu Adâbi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, Ta'lik. Şevkî Zayf, Kâhire, t, III, 318.

³⁵ *Kitâbu Emâlî* adıyla vermiştir. Bkz. el-Murâdî, *Silku'd-Durer*, IV, 86.

³⁶ *Kitâbu Emâlî ke 'İkdi Le'âlî* ismiyle geçmektedir. Bkz. el-Muhibbî, *Zeylu Nefhati'r-Rayhâne*, 402.

³⁷ el-Murâdî, *Silku'd-Durer*, IV, 86; el-Muhibbî, *Zeylu Nefhati'r-Rayhâne*, 402.

³⁸ Bu eseri bitirmeye ömrü yetmemiştir. Bkz. el-Murâdî, *Silku'd-Durer*, IV, 86.

MUHİBBÎ ve “MÂ YU‘AVVEL ‘ALEYH fî‘l-MUZÂF ve‘l-MUZÂF İLEYH” ADLI ESERİ

³⁹ el-Murâdî, *Silku‘d-Durer*, IV, 86; el-Muhıbbî, *Zeylu Nefhati‘r - Rayhâne*, 402.

⁴⁰ Brockelman bu eseri “*Berahâtu‘l-Ervâh Câlîbetu‘s-Surûr ve‘l-Ervâh*” adıyla zikretmiş ve atasözleriyle ilgili bir recez olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bir nüshasının Berlin‘de bulunduğu da GAL‘dan edindiğimiz bilgiler arasındadır. Bkz. GAL, II, s, 378; “Muhıbbî”, *İ. A.*, VIII, 513.

⁴¹ Bu eseri *Râhatu‘l-Ervâh Câlîbetu‘s-Surûr ve‘l-Ervâh* adıyla yalnızca Bağdâdî zikretmiştir. Bkz. el-Bağdâdî, İsmâ‘îl Paşa, *İzâhu‘l-Meknûn fî‘z-Zeyl ‘alâ Keşfi‘z-Zunûn ‘an Esâmi‘l-Kutub ve‘l-Funûn*, Beyrût, 1990, II, 307.

⁴² Dil âlimleri yaşadığı dönemi dikkate alarak şâirleri gruplandırmışlardır. Bu tasnife göre İslâm‘dan önceki dönemde yaşamış olanlara *Câhiliyyûn*, hem Câhiliye hem İslâm devirlerinde yaşamış olanlara *Muhazramûn*, İslâm‘ın ilk devirlerinde yaşamış olanlara *İslâmiyyûn*, bunlardan sonra gelenlere ise *Muvelledûn* adını vermişlerdir. İlk iki tabakada yer alan şâirlerin şiirleriyle -dil ve Arapça ilimlerde- istişhâdda ittifâk vardır. İslâmiyyûn tabakası şâirlerinin şiirleriyle istişhâdda ihtilaf vardır. Bu tabakaların sonuncusuna giren şâirlerin şiirleriyle istişhâd edilemeyeceği hususunda ise ittifak vardır. Şiirleri delil olabilecek en son şâir İbrâhîm b. Herme (150/767)‘dir. Şiirleriyle istişhâd edilemeyeceği hususunda ittifak olan Muvelledûn şâirlerinin ilki ise Beşşâr b. Burd‘ (167/783) dür. Bkz. es-Suyûtî, ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İktirâh fî ‘İlmi Usûli‘n-Nahv*, Tah. Ahmet Subhi Furat, İstanbul, 1978, 19-20.